

Piotr Stalmaszczyk

GRAMATYKA GENERATYWNA NOAMA CHOMSKY'EGO A LINGWISTYKA STOSOWANA*

Od początku lat osiemdziesiątych widać ponowny wyraźny wzrost zainteresowania pracą Chomsky'ego w licznych ośrodkach USA, Skandynawii, Holandii, Włoch, a także Węgier. I tak, w Europie powstało stowarzyszenie generatywnych lingwistów „Starego Świata” – GLOW – z siedzibą w Tilburgu (Holandia), organizujące co roku olbrzymie konferencje z udziałem językoznawców z całego świata. W serii wydawnictwa Foris „Studies in Generative Grammar” ukazało się już przeszło 40 monografii, wychodzą liczne czasopisma („Linguistic Inquiry”, „The Linguistic Review, Natural Language and Linguistic Theory” itd.). Również w dziedzinie nauczania języków obcych i w badaniach nad akwizycją języka pierwszego najnowsze tendencje w gramatyce generatywnej są łatwo zauważalne, a świadczą o tym również liczne artykuły w pismach „Second Language Research” i „Applied Linguistics”, seria wydawnicza Studies on Language Acquisition (Foris), a także książki – Hyams (1986), Felix (1987), Cook (1988), Pinker (1989), White (1989), Radford (1990) itd. Ostatnie lata przyniosły także obszerne opracowania podręcznikowe najnowszego modelu gramatyki generatywnej – van Riemsdijk i Williams (1986), Lasnik i Uriagereka (1988), Borsley (1991), Haegeman (1991), Freidin (1992), Ouhalla (1994).

* Artykuł ten jest poszerzoną i zmienioną wersją tekstu, który ukazał się w tomie pod redakcją H. Kardeli i Z. Muszyńskiego (1991). Ponieważ najnowszy model teorii Chomsky'ego nie jest wśród polskich językoznawców powszechnie znany, zamieszczam w niniejszej pracy znaczną ilość wskazówek bibliograficznych. O niektórych przyczynach braku zainteresowania Chomsky'm w Polsce wspominam we wcześniejszej wersji tego artykułu – Stalmaszczyk (1991).

Tradycyjnie już, najnowsze dokonania teoretyczne gramatyki generatywnej odzwierciedlają się w językoznawstwie historycznym (np. Lightfoot 1991) oraz porównawczym (np. Freidin 1991), a także w badaniach nad procesami kreolizacji i pidżynizacji języków oraz w psycholingwistyce¹. Jeszcze jedną dziedziną, w której wpływ gramatyki generatywnej był widoczny od samego początku jest językoznawstwo formalne i badania związane z przetwarzaniem języka naturalnego². Wpływowi myśli Chomsky'ego na współczesne językoznawstwo i inne nauki poświęcona była niejedna konferencja naukowa i publikacja³.

Poniżej omówię postawowe założenia gramatyki generatywnej (ze szczególnym uwzględnieniem teorii gramatyki uniwersalnej) według prac Chomsky'ego z lat osiemdziesiątych (1980a,b, 1981, 1986a,b, 1989), oraz postaram się przybliżyć model *Government-Binding*, natomiast w dalszej części artykułu przedyskutuję możliwe implikacje wynikające dla językoznawstwa stosowanego.

W pracach wcześniejszych Chomsky charakteryzował gramatykę uniwersalną (GU) jako suplement do gramatyk poszczególnych języków, a także jako twórczy aspekt kompetencji językowej (Chomsky 1965:6). W teorii standardowej GU stanowiła system warunków nakładających ograniczenia gramatykom wszystkich języków. W nowszych publikacjach Chomsky kładzie nacisk na fakt, że GU jest teorią charakteryzującą genetycznie zdeterminowany mechanizm akwizycji języka. Mechanizm ten stanowi wrodzony składnik umysłu ludzkiego, dzięki któremu możliwa jest (poprzez interakcję i konfrontację z przedstawionym materiałem językowym) akwizycja danego języka. Gramatyka jest systemem wiedzy, natomiast teoria gramatyki zajmuje się pewnym określonym stanem kognitywnym (a nie używaniem języka).

¹ Należy tu zauważyć, że badania nad procesami kreolizacji i pidżynizacji wiele czerpią z teorii akwizycji języka – zob. dyskusje w S. Romaine (1988:204–310). Wśród nielicznych prac kontrastywnych angielsko-polskich należy wymienić książki H. Kardeli (1985, 1986) oraz E. Willim (1989). Najnowsze prace polskich anglistów, inspirowane teoriami Chomsky'ego, zebrane są w tomie pod redakcją E. Gussmanna (1995). Związki współczesnej gramatyki generatywnej i psycholingwistyki omawia I. Kurcz (1992); dla omawianej teorii używa ona nazwy „teoria rządu i związku” (Kurcz 1992:185).

² W tym miejscu należy również wspomnieć o publikacjach wydawanych w serii *Podstawy przetwarzania języka naturalnego*: Bolc i Mykowiecka (1992), Dobryjanowicz (1992) i Mykowiecka (1992).

³ Np. *The Chomskyan Turn: Generative Linguistics, Philosophy, Mathematics, and Psychology*, Tel-Aviv 1988. Materiały z tej konferencji opublikowano w 1991 r. – zob. A. Kasher (red.) (1991). Zob. także jedną z niewielu polskich publikacji – H. Kardela i Z. Muszyński (red.) (1991). Z prac w języku polskim warta odnotowania jest również rozprawa W. Zabczkiego (1990) rozpatrująca hipotezę natywizmu oraz metodologiczne rozważania zawarte w najnowszej pracy I. Bobrowskiego (1993).

Z pojęciem GU ściśle związane są pojęcia kompetencji i wykonania, obecnie jednak Chomsky dokonuje rozróżnienia między językiem „zinternalizowanym” a językiem „zewnętrznym”. Język zinternalizowany (*I-language* – I-język) istnieje w umyśle i związany jest z wiedzą (*knowledge*). I-język to przeformułowane pojęcie kompetencji, kompetencja bowiem, zbyt często była rozumiana (wbrew intencjom Chomsky'ego) w duchu *langue* de Saussure'a. Podczas gdy I-język to rzeczywistość umysłowa i wiedza, to język zewnętrzny (*E-language* – E-język) jest zdefiniowany jako nieskończony zbiór zdań określanych i ograniczanych przez konwencje społeczne. E-język powiązany jest z wykonaniem i zachowaniem. I-język nawiązuje do kompetencji gramatycznej, natomiast E-język do kompetencji pragmatycznej i komunikacyjnej (Chomsky 1986a, 1988).

Zgodnie z indywidualistyczną koncepcją języka, głównym przedmiotem badań jest dla Chomsky'ego I-język, a celem tych badań jest udzielenie odpowiedzi na następujące pytania:

- (1) Czym jest znajomość języka?
 - (2) Jak osiągnięta jest znajomość języka?
 - (3) Jak znajomość języka wykorzystywana jest w użyciu?
- (Chomsky 1986a:3)

Pytania te dotyczą gramatyki rozumianej jako struktura obecna w umyśle, jednakże aby dać na nie odpowiedź, potrzebna jest również gramatyka językoznawcy, czyli *gramatyka generatywna*. Gramatyka generatywna stanowi próbę formalnego i w pełni wyartykułowanego opisu zasad i reguł gramatyki obecnej w umyśle idealnego mówcy-słuchacza. Najnowszą próbą owego formalnego i precyzyjnego opisu GU jest teoria *Government-Binding* („rządu i wiązania”) przedstawiona w licznych pracach Chomsky'ego z lat osiemdziesiątych (Chomsky 1981, 1986a,b, 1989)⁴, rozwijana obecnie w ramach tzw. „programu minimalnego” (*minimalist program*, zob. Chomsky 1993, 1994).

W myśl założeń powyższej teorii, gramatyka uniwersalna sformalizowana jest jako słownik i zbiór reprezentacji oraz modułów. Zadaniem modułów jest regulowanie przekształcenia jednej reprezentacji w drugą. Schematycznie model ten przedstawia się następująco:

⁴ Chomsky (1986a, 1989) zwraca uwagę na fakt, że poprawniejszym określeniem teorii byłoby *Principles and Parameters* (teoria „zasad i parametrów”) jako lepiej oddająca istotę teorii. Nazwa *Government-Binding* podkreśla jedynie dwa aspekty teorii, jest jednak znacznie bardziej upowszechniona. Model najnowszy (Chomsky 1993, 1994) zakłada jeszcze większe uproszczenie w obrębie gramatyki generatywnej; zamiast poziomów struktury D-s i S-s, Chomsky (1994:4) proponuje wprowadzenie jednego systemu generującego współpracującego granicznie (*interface*) z poziomami reprezentacji fonetycznej i semantyczno-logicznej.

(4)

W przedstawionym modelu istotne znaczenie ma słownik, ponieważ hasła słownikowe podają większość informacji zawartych w regułach frazowych z teorii standardowej. I tak, w przypadku czasowników, hasło słownikowe podaje charakterystykę fonetyczną i morfologiczną, cechy subkategoryzacyjne, a także specyfikuje ilość, rodzaj i cechy szczególne argumentów danego czasownika. Podany poniżej uproszczony przykład hasła słownikowego, dotyczy angielskiego czasownika *put* (gdzie 1. to informacja fonologiczna, 2. informacja dotycząca kategorii składniowej, 3. – informacja semantyczna):

(5)
$$\text{put} - \begin{cases} 1. /put/ \\ 2. V [\text{---} NP PP] \\ 3. [Agent, Theme, Location] \end{cases}$$

D-struktura (*D-structure*, przekształcona struktura głęboka z teorii standardowej) to poziom, na którym reprezentowane są podstawowe, głębokie, relacje gramatyczne. S-struktura (*S-structure*, zmodyfikowana wersja standardowej struktury powierzchniowej) to poziom relacji powierzchniowych ale przechowujących informacje na temat relacji głębokich za pomocą pustych elementów, tzw. „śladów” (*traces*). Jedyną regułą transformacyjną – ‘przeniesienie α ’ (*move- α*) – przekształca D-strukturę w S-strukturę. S-struktura jest poziomem wejściowym dla dwóch reprezentacji o charakterze interpretacyjnym: fonetycznej i logicznej. Należy podkreślić, że reprezentacja logiczna (*Logical Form*) jest również poziomem składniowym, ale równocześnie zawiera pewne informacje o charakterze semantycznym (zakres kwantyfikatorów, negacji, operatorów itd.). Reprezentacja logiczna stanowi poziom wejściowy dla pełnej reprezentacji semantycznej.

Przekształcenia jednej reprezentacji w drugą, a także proces derywowania zdań, regulowane są poprzez system modułów i parametrów. Podstawowe

moduły, czyli systemy zasad (*principles*), to siedem podteorii (Chomsky 1982:6, najnowszą wersję opisuje Chomsky w artykule z 1993 r.):

- (6) a) *X-bar*,
 b) *Bounding*,
 c) *Binding*,
 d) *Government*,
 e) *Case*,
 f) *Control*,
 g) *Thematic Relations*.

Teoria *X-bar*, czyli składni frazowej wielostopniowej⁵, zakłada, że każda fraza posiada element główny, czyli podstawę (*head*) tej samej kategorii (tzn. fraza nominalna ma za podstawę rzeczownik, werbalna czasownik itd.). Formalizuje to poniższa reguła:

- (7) $XP \rightarrow \dots X \dots$

Teoria składni frazowej wielostopniowej zakłada również, że każda leksykalna podstawa frazy może posiadać element specyfikujący (*specifier*) oraz ewentualnie element dopełniający (*complement*). Określają to kolejne reguły (szyk elementów w poniższych regułach zależy od poszczególnych języków):

- (8) $X'' \rightarrow \text{Spec } X'$

- (9) $X' \rightarrow X \text{ comp}$

Graficznie, działanie reguł (7–9) przedstawić można w sposób następujący:

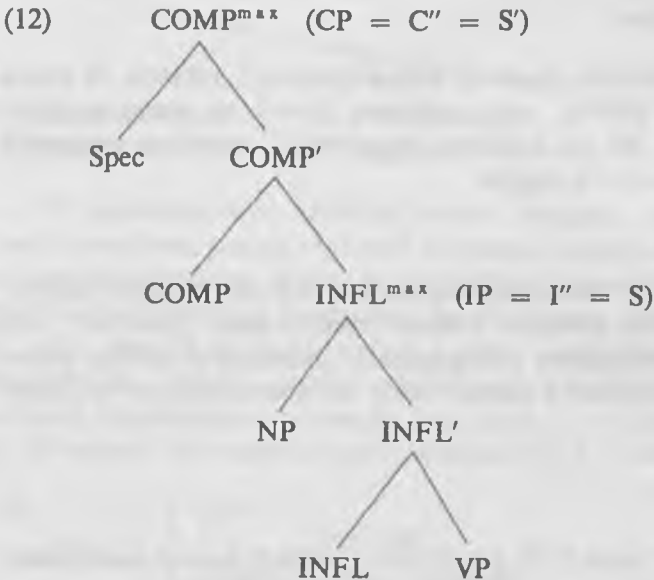
- (10)
-
- (= X'') — projekcja maksymalna
 (*maximal projection*)
- podstawa — X comp
 (*head*)

Informacja na temat subkategoryzacji (zawarta w haśle słownikowym) razem z regułami *X-bar* eliminuje potrzebę używania reguł frazowych z modelu standardowego:

⁵ Termin zaproponowany przez K. Polańskiego i przytoczony w pracy Bobrowskiego (1988:27). Bobrowski używa innego terminu – składnia kategorii wzmocnionych.

(11) $VP \rightarrow V (NP)$

W obecnym modelu reguła typu (11) byłaby redundantna. Reguły (9–10) dotyczą zarówno czterech kategorii leksykalnych – rzeczownik (N), czasownik (V), przymiotnik/przysłówek (A), przyimek (P) – jak również dwóch kategorii nieleksykalnych – *Complementizer* (COMP) oraz *Inflection* (INFL). Maksymalne projekcje tych kategorii, zapisywane jako CP i IP, odpowiadają symbolom S' oraz S z wcześniejszych opracowań:

Problemy adekwatnego sformułowania modułu składni frazowej wielostopniowej stanowią jedno z centralnych zagadnień współczesnej gramatyki generatywnej⁶.

Przekształcenia między poziomami składniowymi są ograniczone przez tzw. zasadę rzutowania (*Projection principle*), która jest konsekwencją przyjętej teorii słownika i składni frazowej wielostopniowej:

(13) Zasada rzutowania: Reprezentacje poszczególnych poziomów składniowych (D-s, S-s, LF) są rzutowane ze słownika, tzn. zachowują właściwości subkategoryzacyjne elementów leksykalnych (Chomsky 1981:29)

⁶ Zob. np. propozycje zawarte w Chomsky (1989) i Pollock (1989). Również zestaw cech wyznaczających poszczególne kategorie nie został definitywnie ustalony. Nowsze rozważania, ściślej wiążące moduł składni frazowej wielostopniowej z innymi podteoriami, przedstawia Chomsky w jednej z ostatnich prac (Chomsky 1993: 6–19).

W myśl tej zasady, jeżeli czasownik ma cechę subkategoryzacji np. [+___ NP], to dana kategoria NP musi występować na każdym poziomie reprezentacji (również jako kategoria pusta). Zasada rzutowania dotyczy jedynie elementów subkategoryzowanych, czyli dopełnień w przypadku czasowników, nie wspomina natomiast nic o elementach w pozycji [Spec, IP], czyli podmiotach. Obecność podmiotu zagwarantowana została przez rozszerzoną wersję zasady rzutowania – do zasady podanej w (13) Chomsky dodał zapis uzupełniający: każde zdanie musi mieć podmiot (Chomsky 1982:10). Teraz zdanie (czyli IP) może być interpretowane jako nienasycona funkcja syntaktyczna wymagająca podmiotu (argumentu) celem dopełnienia (nasylenia)⁷.

Teoria *bounding* (ograniczania) wprowadza ograniczenia na zakres transformacji. Transformacje (czyli reguła *move- α*) mają charakter lokalny, element przeniesiony nie może przekroczyć dwóch (lub więcej) „węzłów ograniczających” (*bounding nodes*):

- (14) W poniższej strukturze, żadna reguła nie może powiązać X i Y:
 ...X...(α ...(β ...Y...))
 gdzie α i β są węzłami ograniczającymi.

W zależności od języka, węzłami ograniczającymi mogą być IP, CP, NP (zdanie, zdanie podrzędne, fraza nominalna). W języku polskim węzłem ograniczającym jest fraza nominalna (NP), nie jest natomiast zdanie (IP) (przykłady z Willim 1989:111):

- (15) a) Czyją widziałeś matkę?
 b) [_C 'Czyją [_{IP} widziałeś [_{NP} matkę]]]
- (16) a) * Czyjej kupiłeś książkę matki?
 b) * [_C 'Czyjej [_{IP} kupiłeś [_{NP} książkę [_{NP} matki]]]]

W teorii standardowej niemal każdą konstrukcję składniową objaśniano za pomocą odpowiednich transformacji, co prowadziło do niepotrzebnego mnożenia typów reguł (np. w pracy M. Burt 1971, opisanych jest 27 różnych transformacji). W późniejszych pracach Chomsky ograniczył liczbę reguł przenoszenia do dwóch: *NP-movement* i *Wh-movement*, a w pracach najnowszych pojawia się już tylko jedna, bardzo ogólna, transformacja – 'przeniesienie α '. Teoria ograniczania wyznacza maksymalną odległość pomiędzy przeniesionym elementem α , a jego „śladem” (*trace*).

⁷ Używając terminu „nasylenie” (*saturation*) Chomsky (1986a:116) nawiązuje do Fregego (por. Frege 1977:18–44).

Teoria *binding* (wiązania) zajmuje się konstrukcjami anaforycznymi i zaimkowymi oraz wszelkimi problemami koreferencji. Możliwość (lub niemożliwość) koreferencji określane są przez trzy tzw. zasady wiązania (*binding principles*). Zasada pierwsza (A), stwierdza, że anafory muszą być zawsze związane (koreferencyjne) z poprzednikiem:

(17) Janek_i ogolił się_i.

* Janek_i ogolił się_j.

Zasada druga (B), stwierdza, że konstrukcje zaimkowe (*pronominals*) muszą być wolne (niezwiązane) w pewnych określonych strukturach – kategoriach rządzących (*governing categories*)⁸:

(18) Oni_i zobaczyli ich_j.

* Oni_i zobaczyli ich_i.

Oni_i powiedzieli, że oni_j wyjadą.

Trzecia zasada (C), stwierdza, że wyrażenia referencyjne (*referential expressions*) są zawsze wolne (niezwiązane):

(19) Oni_i powiedział, że Janek_j to zrobił.

* Oni_j powiedział, że Janek_j to zrobił.

Janek_j powiedział, że on_j to zrobił.

Teoria *government* (rządu) nawiązuje do tradycyjnej relacji syntagmatycznej występującej między kategorią dominującą a dominowaną. Zadaniem tej podteorii jest określenie zakresu wpływu jednej kategorii na drugą, a także ukazanie znaczenia składni rządu dla innych modułów. Związek rządu definiowany jest przy wykorzystaniu innego pojęcia – *c-command*:

(20) A pozostaje w związku *c-command* z B jeśli pierwszy rozgałęziający się węzeł kategoryalny, który dominuje nad A, dominuje także nad B, lecz A nie dominuje nad B, ani B nad A.

(21) A rządzi B, gdy A jest elementem rządzącym, pozostającym w związku *c-command* z B i gdzie nie występuje bariera ograniczająca.

Powyższe definicje są bardzo uproszczone, problem ich dokładnego sformułowania jest jednym z najbardziej kontrowersyjnych obszarów teorii GB (zob. Chomsky 1986b).

⁸ Polskie zdania (18) i (19) dopuszczają elizję zaimków. Zasady wiązania dotyczą wtedy pustych kategorii.

Teoria *Case* (przypadku) zajmuje się oznaczaniem przypadków zależnych od kategorii rządzącej. Dodatkowo należy do tej teorii tzw. „filtr” (*Case filter*):

(22) *NP jeżeli Np jest leksykalne, a nie ma oznaczonego przypadku.

(czyli: każda zleksykalizowana kategoria nominalna musi posiadać przypadek).

Oznaczanie przypadku jest cechą konfiguracji strukturalnych i niekoniecznie musi być realizowane morfologicznie, np. język angielski (szerzej na temat teorii przypadku w języku angielskim i polskim zob. Willim, 1989).

Teoria *control* (kontroli) zajmuje się związkami pomiędzy niezleksykalizowanym (pustym, pozbawionym matrycy fonetycznej) elementem *PRO*, a jego kontrolerem (poprzednikiem). I tak np. w zdaniu (23) *PRO* (czyli „podmiot” bezkolicznika) kontrolowane jest przez dopełnienie zdania głównego, natomiast w zdaniu (24) przez podmiot zdania głównego:

(23) a. Janek powiedział Tomkowi gdzie iść.
b. Janek powiedział Tomkowi_i gdzie [PRO_i iść]

(24) a) Janek spytał Tomka gdzie iść.
b) Janek_i spytał Tomka gdzie [PRO_i iść]

Teoria *thematic relations* (relacji tematycznych) zajmuje się relacjami i funkcjami semantycznymi (np. agens, patiens) związanymi ze strukturą argumentową zdania. Teoria relacji tematycznych dotyczy zarówno słownika (leksykonu), jak i poziomów składniowych; jej cechą charakterystyczną jest zajmowanie się elementami semantyki leksykalnej w kontekście konstrukcji składniowych. Zdaniem niektórych językoznawców (np. Jackendoff 1987) fonologia, składnia i semantyka powinny być znacznie bardziej zintegrowane, tak, aby wszystkie zjawiska językowe mogły być równocześnie analizowane na kilku płaszczyznach – autonomicznych poziomach opisanych przez zbiór reguł formowania (*formation rules*). Gramatyka posiada również zbiór reguł odpowiedniości (*correspondence rules*), które łączą poszczególne poziomy (fonologiczny, składniowy, semantyczno-konceptualny). W tym modelu relacje tematyczne należą do poziomu semantyczno-konceptualnego (Jackendoff 1987: 372–4). W klasycznym ujęciu teoria relacji tematycznych nawiązuje do wczesnych prac Fillmore'a oraz Grubera, w innych pracach natomiast zwraca się uwagę bardziej na strukturę predykatowo-argumentową zdania z pominięciem zawartości semantycznej argumentów (por. dyskusję

w: Stalmaszczyk 1992). Problem ograniczeń tematycznych w wybranych konstrukcjach angielskich i polskich przedstawia Bożena Rozwadowska (1992).

Jedną z istotnych cech modelu GB jest wprowadzenie pustych kategorii (*empty categories*). Oprócz wspomnianego już *PRO* (podmiot bezokolicznika) są to jeszcze *pro* (niezrealizowany zaimek osobowy w pozycji podmiotu) oraz „ślady” (*traces*) po elementach przemieszczonych przez transformacje. Puste kategorie występują w S-strukturze; dokładniejsza reprezentacja zdania (15) ma postać następującą (Willim 1989:111):

- (25) a) Czyją widziałeś matkę?
 b) [_C’ Czyją_i [_{IP} pro widziałeś [_{NP} t_i matkę]]]

W powyższym zdaniu występują dwie puste kategorie: *pro* (niezrealizowany zaimek, np. „ty”), oraz ślad – „t” – związany z przeniesionym zaimkiem pytającym (*wh-trace*). W S-strukturze zdania (26) występuje pusta kategoria *PRO*, a także ślad:

- (26) a) Co ona chciała zrobić?
 b) Co_i ona chciała [[*PRO* zrobić t_i]]

Kategorie puste można określić według dwóch cech istotnych dla teorii wiązania: „anaforyczności” i „zaimkowości” (czyli: +/-anaphor; +/-pronominal):

(27) ślad NP	[+anaphor, –pronominal]
ślad Wh	[–anaphor, –pronominal]
PRO	[+anaphor, +pronominal]
pro	[–anaphor, +pronominal]

Jedną z bardzo ważnych konsekwencji interakcji uniwersalnych zasad składających się na powyższe moduły jest możliwość determinowania struktury zdania na każdym poziomie, w wyniku czego przestają istnieć reguły dla poszczególnych konstrukcji (np. dla strony biernej, pytania, zdania względnego, rozkazującego itd.)⁹. Kolejne ograniczenia, związane z parametrami (zob. niżej), eliminują z rozważań „konstrukcje gramatyczne” (Chomsky 1993:4).

Podsumowując ten skrótowy opis teorii GB należy wymienić najbardziej charakterystyczne cechy modelu:

– uproszczony system reguł – wyeliminowanie reguł frazowych, ograniczenie liczby i siły oddziaływania transformacji;

⁹ Por. na ten temat uwagę I. Kurcz (1992:189): „Oszczędność i ogólność tego typu reguł, jak też płodność generalizacji, jakimi ta koncepcja zaowocowała w pracach czysto lingwistycznych, pozwala na pretendowanie jej do roli gramatyki uniwersalnej”.

- różne poziomy interpretacji;
- modularność – współdziałanie różnych podteorii (modułów);
- wprowadzenie pustych (nieleksykalizowanych) kategori;
- parametryzacja: każda z podteorii GB dopuszcza możliwość więcej niż jednego rozwiązania, jednakże w ograniczonej ilości, dlatego może istnieć skończona ilość gramatyk (parametrem może być np. rodzaj węzła ograniczającego, albo sztyk dopełnienia (*complement*) względem podstawy (*head*) w teorii składni frazowej).

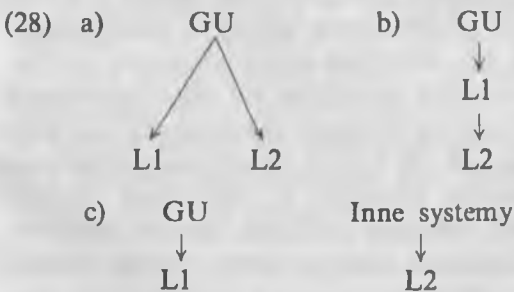
Jedną z zasadniczych tez Chomsky'ego jest twierdzenie, że za proces akwizycji języka pierwszego (L1), odpowiedzialna jest gramatyka uniwersalna, czyli aprioryczna znajomość formy gramatyki. GU stanowi jeden z autonomicznych systemów kognitywnych. Z punktu widzenia badań nad akwizycją języków obcych¹⁰, najistotniejsze zdaje się być pytanie czy proces uczenia się i przyswajania języka obcego/drugiego (L2) zależny jest od tego samego systemu kognitywnego. Jest to zatem pytanie o rolę GU w procesie nabywania L2. Istnieją trzy możliwe odpowiedzi na to pytanie:

a) Uczący się L2 ma dostęp bezpośredni do wszelkich zasad GU i jej parametrów; w tym wypadku wpływ L1 na L2 jest nieznaczny, a w procesie przyswajania L2 uczący się konstruuje zasady gramatyki w sposób analogiczny do dziecka nabywającego L1.

b) Uczący się L2 ma dostęp do GU ale jedynie poprzez L1, wszelkie parametry motywowane są poprzez ich wartość dla L1 (m. in. zjawisko transferu).

c) Uczący się L2 nie ma żadnego dostępu do GU; za proces uczenia się odpowiadają inne systemy kognitywne.

Schematycznie powyższe możliwości przedstawiają się następująco (C o o k 1988:182–183):

¹⁰ Dla potrzeb niniejszego artykułu wymiennie używam terminów uczenie się/akwizycja/przyswajanie/nabywanie języka (zarówno L1, jak i L2). Szczegółowe rozróżnienie powyższych terminów wykracza poza ramy tego artykułu.

Bardzo istotny problem znalezienia właściwej odpowiedzi na powyższe pytanie jest przedmiotem licznych dyskusji i polemik, a odpowiedzi są zróżnicowane. Badający te zagadnienia zwracają uwagę na różnice i podobieństwa między procesami przyswajania L1 i L2 (Flyn n 1988, Schachter 1988, White 1989). Podstawowe różnice są dobrze znane i opisane (cyt. za Kaczmarskim 1988:17–18, który omawia również starszą literaturę na ten temat, nowszą literaturę podsumowuje Dakowska 1995: 47–49):

„a) Przyswajanie L1 ma charakter spontaniczny i rzadko kiedy planowany, podczas gdy nauka L2 jest w znacznym stopniu intencjonalna i zaplanowana.

b) Przyswajanie L1 warunkowane jest przez prymarne czynniki wzmacniające (konieczność komunikowania potrzeb i pragnień oraz nawiązania bliskiego kontaktu z rodzicami), tymczasem nauka L2 często warunkowana jest słabszymi czynnikami wzmacniającymi [...].

c) W przeciwieństwie do niemowlęcia, które zdąża od zupełnego braku wiedzy poprzez określone i dające się rozróżnić etapy do jej zdobycia, uczący się L2 już zna własny język, co ułatwia mu transfer części jego wiedzy do procesu poznawania L2 [...].

d) Uczący się L2 posiada zdolność odróżniania dźwięków i struktur, natomiast niemowlę zaczyna od samego początku.

e) Uczący się L2 ma wyrobione pewne zdolności percepcyjne i postawę wobec obcej kultury, co może w znacznym stopniu wpływać na naukę języka”.

Różnice te są rzeczywiście istotne, nie wykluczają jednak wpływu GU na proces akwizycji L2. Niektórzy badacze reprezentują jednak stanowisko bardziej skrajne, np. Jacquelyn Schachter (1988) uważa, że akwizycja L2 jest procesem zupełnie różnym od akwizycji L1, a zatem rola GU w tym procesie jest znikoma. Wśród licznych odmienności charakterystycznych tylko dla procesu akwizycji L1 Schachter podkreśla dwie – całkowitość (*completeness*) oraz możliwość opanowania przez dziecko jakiegokolwiek języka z równą łatwością (*equipotentiality*). Znajomość L1 jest zawsze całkowita, niezależnie od bogactwa słownictwa, kultury języka itd., natomiast mimo osiągnięcia kompetencji gramatycznej w L2, zdaniem Schachter niemożliwe jest pełne opanowanie L2. Dorośli uczący się L2 (w przeciwieństwie do dzieci nabywających L1) mają wyraźne predyspozycje (zależne często od ich L1) do łatwiejszego uczenia się takiego, a nie innego L2. W wywodzie Schachter ta teza obala hipotezę o bezpośrednim dostępie do GU (28a). Schachter podkreśla również znaczenie, jakie w procesie nabywania L2 ma uprzednio zdobyta wiedza, zwraca również uwagę na zjawisko skostnienia (*fossilization*) pewnych struktur. Zdaniem Schachter powyższe różnice udowadniają, że aktywizacja L1 i L2 to procesy całkowicie odmienne i że nabywanie L1 jest formą rozwoju (*development*), natomiast nabywanie L2 jest uczeniem się (*learning*) (Schachter 1988:231).

Rozważania Schachter są w dużej mierze spekulatywne i nie poparte wnikliwą analizą materiału językowego, ale niewątpliwie dowodzą, że proces uczenia się L2 nie może być zależny wyłącznie od GU, nic jednak nie wyklucza pośredniego udziału GU w nabywaniu L2. Ponadto, przy omawianiu różnic pomiędzy kompetencją w L1 i L2 należy zwrócić uwagę na czynniki nie mające nic wspólnego z gramatyką uniwersalną – np. ograniczone zdolności artykulacyjne i ograniczenia pamięci w starszym wieku (zob. White 1989:41–45).

Literatura zajmująca się wykazaniem istotnej roli GU w nabywaniu L2 jest bardzo obfita – do nowszych publikacji należą m. in. Broselow (1988), Cook (1988), Flynn (1988) i White (1989). Przedmiotem badań są różne zjawiska fonologiczne, morfologiczne, składniowe i semantyczne, a wstępne wnioski wskazują na istotną rolę GU w akwizycji L2, nie wykluczając jednak współdziałania innych systemów kognitywnych. Wszyscy autorzy podkreślają konieczność prowadzenia dalszych badań na dużej ilości struktur w bardziej zróżnicowanych językach. Konieczny jest także rozwój teorii GU i parametrów oraz teorii nacechowania.

Cook (1988) uważa, że uczenie się L2 jest zdeterminowane przez GU. Do opowiedzenia się po stronie teorii uznającej GU za najistotniejszy (ale nie jedyny) element w procesie nabywania L2 skłaniają go te same przesłanki, które doprowadziły do uznania istnienia wiedzy apriorycznej (czyli właśnie GU) przy akwizycji L1. Cook jednoznacznie odrzuca zależność od innych władz umysłowych, poprawę błędów, naśladownictwo, komentowanie faktów gramatycznych oraz interakcję w społeczeństwie jako jedyne i wystarczające czynniki umożliwiające nabywanie L2. Ponadto, jak zauważa Cook, w trakcie nauki L2 nie ujawniają się tzw. „dzikie gramatyki” (*wild grammars*), czyli gramatyki, których reguły naruszałyby zasady GU. Podobnie jak inni, również Cook podkreśla konieczność dalszych prac nad tym zagadnieniem, zwracając uwagę na nieodzowność analizowania różnych faktów w obrębie całej teorii, tzn. wszystkich jej modułów.

Obserwacje zawarte w wymienionych publikacjach wskazują na to, że odpowiedź na pytanie o rolę GU w uczeniu się L2 nie może wskazywać na tylko jedną z teorii (28a–c), przeciwnie, wiele przemawia za hipotezą, która głosi, że w czasie uczenia się L2 dochodzi do złożonego procesu, w którym uczący się konstruuje gramatykę L2 na podstawie wglądu do GU (zarówno bezpośredniego, jak i poprzez L1) i działania innych systemów kognitywnych, co schematycznie można przedstawić następująco:

Powyższa hipoteza bierze pod uwagę również możliwość różnego wpływu GU (bezpośredniego i pośredniego) oraz innych systemów w zależności od sytuacji oraz osoby uczącej się L2 – cały proces nabywania L2 podlega zatem parametryzacji.

W dociekaniach dotyczących udziału GU w procesie akwizycji L1 i L2 ważną rolę odgrywają badania nad parametrami. W modelu GB zakłada się, że dziecko wyposażone jest w zestaw uniwersalnych podstaw gramatyki oraz zestaw pewnych opcji, czyli parametrów, które mogą w danym języku obowiązywać lub nie. Parametry należy interpretować jako zbiór pewnych właściwości (np. składniowych lub morfologicznych), które po ustaleniu wartości¹¹ i w połączeniu z podstawowymi modułami GU tworzą „gramatykę podstawową” (*core grammar*), czyli możliwie najprostszą, leżącą u podstaw każdego języka.

Jednym z parametrów, któremu poświęcono szczególnie dużo uwagi w współczesnej literaturze, jest parametr *pro-drop*. Mianem tym określa się zespół cech występujących w językach dopuszczających elizję zaimków osobowych w pozycji podmiotu¹². Cechami tymi są m. in. inwersja podmiotu oraz brak pustych semantycznie wyrazów dopełniających (wyrażeń ekspletynnych – *expletives*) w zdaniach bezpodmiotowych. Parametr ten dobrze ilustrują następujące przykładowe zdania z języka angielskiego (język nie *pro-drop*), oraz hiszpańskiego i polskiego (języki *pro-drop*):

(30) Elizja zaimków osobowych:

- a. * Will come.
- b. Vendré.
- c. Przyjdę.

(31) Inwersja podmiotu:

- a. * Will come John.
- b. Vendrá Juan.
- c. Przyjdzie Jan.

(32) Brak wyrazów dopełniających:

- a. *It is raining.*
- b. *Llueve.*
- c. *Pada.*

¹¹ Parametry mają wartość binarną [+ lub -], tzn. dana struktura (lub zespół struktur) występuje w gramatyce danego języka lub nie. Najnowszym zastosowaniem teorii parametrów w językoznawstwie porównawczym poświęcony jest tom pod redakcją R. Freidina (1991).

¹² Do języków *pro-drop* należą m. in. hiszpański, włoski, polski, irlandzki, nowogrecki, hebrajski, węgierski itd. Dokładnym sformułowaniem parametru zajmują się m. in. L. Rizzi (1982, 1986), oraz dla polskiego H. Kardela (1983).

W związku z parametrem *pro-drop*, GU i akwizycją L2 pojawiają się liczne pytania¹³:

- która wartość parametru jest nacechowana?
- czy w uczeniu się L2 następuje transfer wartości parametru z L1 i czy jest on zależny od nacechowania?
- czy w uczeniu się L2 ujawniają się wszystkie cechy parametru?
- czy łatwiej nabywa się odpowiednich struktur L2, jeśli wartość parametru jest identyczna w L1 i L2?

Niestety, dzisiaj nie można jeszcze dać odpowiedzi na powyższe pytania. Nie jest bowiem nawet w pełni jasne, czy to języki *pro-drop* są nacechowane pod względem tego parametru (jak uważa Hyams 1986), czy też nienacechowane są języki nie *pro-drop* (Chomsky 1981). Niektóre badania wskazują również na możliwość istnienia dwóch niezależnych parametrów związanych z opisanymi zjawiskami (Kardela 1983, White 1985, Cook 1988).

Badania prowadzone na osobach uczących się angielskiego (White 1985, Hyams 1986), a których L1 był hiszpański (język *pro-drop*) lub francuski (język nie *pro-drop*) wskazują, że osoby hiszpańskojęzyczne akceptują (niegramatyczne) konstrukcje angielskie typu (33) jako poprawne – zgodnie z analogicznymi konstrukcjami hiszpańskimi:

(33) Will come. (= (30a))

Osoby francuskojęzyczne odrzucają zdanie (33) jako niepoprawne – również zgodnie z analogiczną wartością parametru dla ich L1. Jak dotąd nie udało się jednak przetestować w sposób zadowalający procesu nabywania cech charakterystycznych dla języków *pro-drop* przez osoby, których L1 jest językiem nie *pro-drop*.

Nie ulega wątpliwości, że konieczne są dalsze badania nad parametrem *pro-drop* i innymi parametrami oraz modułami teorii *Government-Binding*. Muszą one dotyczyć możliwie wielu języków i różnorodnych konstrukcji. Badania związane z akwizycją L2 powinny być prowadzone zarówno wśród dzieci, jak i dorosłych. Wyniki tych badań mogą mieć istotne znaczenie nie tylko dla lingwistyki stosowanej, ale również dla samej teorii gramatyki generatywnej. Osiągnięcia teorii *Government-Binding* mogą również znaleźć zastosowanie w teorii i praktyce nauczania języków obcych, tak jak na

¹³ Por. również uwagi M.-L. Keen (1986:82) na temat zależności występujących między parametrami, nacechowaniem i transferem.

przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wykorzystywano z powodzeniem liczne wnioski płynące z teorii standardowej¹⁴.

BIBLIOGRAFIA

- Bobrowski, I. 1988, *Gramatyka generatywno-transformacyjna (TG) a uogólniona gramatyka struktur frazowych (GPSG)*, Wrocław: Ossolineum.
- Bobrowski, I. 1993, *Językoznawstwo racjonalne. Z zagadnień teorii językoznawczej i metodologii opisów gramatycznych*, Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego.
- Bolc, I., Mykowiecka, A. 1992, *Wybrane metody formalnego zapisu składni*, Warszawa: Akademicka Oficyna Wydawnicza RM.
- Borsley, B. 1991, *Syntactic Theory*, London: Edward Arnold.
- Broselow, E. 1988, *Second Language Acquisition*, [w:] F. Newmeyer, (red.), t. 3, s. 194–209.
- Burt, M. 1971, *From Deep to Surface Structure*, New York: Harper and Row.
- Chomsky, N. 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass.: MIT Press (polskie tłumaczenie: *Zagadnienia teorii składni*, t. I. Jakubczak, Wrocław: Ossolineum, 1982).
- Chomsky, N. 1979, *Language and Responsibility*, Brighton: Harvester Press.
- Chomsky, N. 1980a, *Rules and Representations*, Oxford: Basil Blackwell.
- Chomsky, N. 1980b, *On Binding*, „Linguistic Inquiry” 11, 1–46.
- Chomsky, N. 1981, *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. 1982, *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. 1986a, *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, New York: Praeger.
- Chomsky, N. 1986b, *Barriers*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. 1988, *Language and Problems of Knowledge: The Managua Lectures*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. 1989, *Some Notes on Economy of Derivation and Representation*, „MIT Working Papers in Linguistics” 10, 43–74.
- Chomsky, N. 1993, *A Minimalist Program for Linguistic Theory*, [w:] K. Hale, S. J. Keyser (red.), *The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honour of Sylvain Bromberger*, Cambridge, Mass.: MIT, Press.
- Chomsky, N. 1994, *Bare Phrase Structure*, „MIT Occasional Papers in Linguistics” 5, April.
- Cook, V. J. 1988, *Chomsky's Universal Grammar*, Oxford: Basil Blackwell.
- Dakowska, M. 1995, *Models of Language Use and Language Learning in the Theory of Language Didactics*, Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Dobryjanowicz, E. 1992, *Wybrane metody analizy składniowej*, Warszawa: Akademicka Oficyna Wydawnicza RM.
- Felix, S. 1987, *Cognition and Language Growth*, Dordrecht: Foris.

¹⁴ Jednocześnie jednak, jak zauważa Chomsky (1988:180), należy pamiętać, że: „Ludzie zajmujący się praktycznymi czynnościami, takimi jak nauczanie języków, tłumaczenie, czy budowanie mostów, powinni zapewne śledzić postępy nauk teoretycznych. Ale też nie powinni zbyt często nimi przejmować, ponieważ umiejętność wykonywania praktycznych zawodów bez głębszej świadomości teorii jest zazwyczaj daleko bardziej zaawansowana niż wiedza naukowo-teoretyczna”.

- Flynn, S. 1988, *Second Language Acquisition and Grammatical Theory*, [w:] F. Newmeyer (red.), t. 2, s. 53–73.
- Frege, G. 1977, *Funkcja i pojęcie* (1891), [w:] *Pisma semantyczne*, tł. B. Wolniewicz, Warszawa: PWN, s. 18–44.
- Freidin, R. (red.) 1991, *Principles and Parameters in Comparative Grammar*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Freidin, R. 1992, *Foundations of Generative Syntax*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Gussmann, E. 1995, *Licensing in Syntax and Phonology*, PASE Studies and Monographs, vol. 1, Lublin: Wydawnictwo Foliu.
- Haegeman, L. 1991, *Introduction to Government and Binding*, Oxford: Basil Blackwell.
- Hyams, N. 1986, *Language Acquisition and the Theory of Parameters*, Dordrecht: Reidel.
- Jackendoff, R. 1987, *The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory*, „Linguistic Inquiry” 18, 369–411.
- Kardela, H. 1983, *A Note on the pro-drop Parameter*, „Lubelskie Materiały Neofilologiczne”, 255–261.
- Kardela, H. 1985, *A Grammar of English and Polish Reflexives*, Lublin: UMCS.
- Kardela, H. 1986, *Wh-movement in English and Polish. Theoretical Implications*, Lublin: UMCS.
- Kardela, H., Muszyński, Z. (red.), 1991, *Noam Chomsky: Inspiracje i Perspektywy*, Warszawa: Biblioteka Myśli Semiotycznej.
- Kasher, A. (red.) 1991, *The Chomskyan Turn*, Oxford: Basil Blackwell.
- Kean, M.-L., 1986, *Core Issues in Transfer*, [w:] E. Kellerman, M. Sharwood Smith (red.), s. 80–90.
- Kellerman, E., Sharwood Smith, M. (red.) 1986, *Crosslinguistic Influence in Second Language Acquisition*, Oxford: Pergamon Press.
- Kurcz, I. 1992, *Język*, [w:] T. Tomaszewski (red.), s. 171–267.
- Lasnik, H., Uriagereka, J. 1988, *A Course in GB Syntax*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Lightfoot, D. 1991, *How to Set Parameters. Arguments from Language Change*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Mykowiecka, A. 1992, *Metody generowania tekstów*, Warszawa: Akademicka Oficyna Wydawnicza RM.
- Newmeyer, F. (red.), 1988, *Linguistics: The Cambridge Survey*, t. 1–4, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ouhalla, J. 1994, *Transformational Grammar*, London: Edward Arnold.
- Pinker, S. 1989, *Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Pollock, J.-Y. 1989, *Verb Movement, Universal Grammar, and the Study of IP*, „Linguistic Inquiry” 20, 365–424.
- Radford, A. 1990, *Syntactic Theory and the Acquisition of English Syntax*, Oxford: Basil Blackwell.
- van Riemsdijk, H., Williams, E. 1986, *Introduction to the Theory of Grammar*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Rizzi, L. 1982, *Issues in Italian Syntax*, Dordrecht: Foris.
- Rizzi, L. 1986, *Null Objects in Italian and the Theory of pro*, „Linguistic Inquiry” 17, 467–558.
- Romaine, S. 1988, *Pidgin and Creole Languages*, London: Longman.
- Rozwadowska, B. 1992, *Thematic Constraints on Selected Constructions in English and Polish*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Schachter, J. 1988, *Second Language Acquisition and its Relationship to Universal Grammar*, „Applied Linguistics” 9, 219–235.
- Stalmaszczyk, P. 1991, *Gramatyka uniwersalna Chomsky'ego – najnowsze tendencje i niektóre implikacje*, [w:] H. Kardela, Z. Muszyński (red.), s. 139–156.

- Stalmaszczyk, P. 1992, *The Structure of Thematic Relations in English*, Łódź: BKORNO.
- Tomaszewski, T. (red.) 1992, *Psychologia ogólna*, t. 3, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- White, L. 1985, *The pro-drop Parameter in Adult Second Language Acquisition*, „Language Learning” 35, 47–62.
- White, L. 1989, *Universal Grammar and Second Language Acquisition*, Amsterdam: John Benjamins.
- Willim, E. 1989, *On Word Order: A Government-Binding Study of English and Polish*, Kraków: UJ.
- Zabrocki, W. 1990, *Czy język jest wrodzony? Językoznawstwo Chomsky'ego a hipoteza natywizmu*, Poznań: Wydawnictwa UAM.

Piotr Stalmaszczyk

CHOMSKY'S GENERATIVE GRAMMAR AND APPLIED LINGUISTICS

The paper discusses recent developments in the Government-Binding model of generative grammar proposed by N. Chomsky, concentrating on the issue of Universal Grammar. Chomsky asks three questions about the status of knowledge of language:

- (1) What constitutes knowledge of language?
- (2) How is knowledge of language acquired?
- (3) How is knowledge of language put to use?

To know a language is to be in a specific mental state, knowledge of language is acquired through a rich and structured system of innate knowledge. This innate knowledge consists of highly modular systems of principles, which constitute Universal Grammar (UG). Within the Government-Binding framework UG is formalized as the lexicon and three levels of representation. Seven modules (subsystems of principles) are responsible for adequate derivations of well-formed sentences.

UG is responsible for the acquisition of language (L1); however, from the point of second language (L2) acquisition theory it is important to find out to what degree UG operates in the acquisition of L2. Recent inquiries into various phonological, morphological, syntactic and semantic processes suggest that UG may be crucial in L2 acquisition though almost certainly it is not the only mechanism involved.

Further studies dealing with principles and parameters across different languages are required to give a more complete picture of the relationship between UG and L2 acquisition. Results of such studies should be important and illuminating for both the theory of L2 acquisition and for the theory of generative grammar.

The paper provides an overview of recent publications devoted to Chomsky's theory and discusses some of the more specific issues in the context of applied linguistics.